

Жоғары білім беру жүйесін бағалау ерекшеліктері

А.А. Сатыбалдин¹, К.А. Кирдасинова², Д.М. Мухияева³

¹ ҚР БЖҒМ ҒК Экономика институты, ² Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

³ Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті

Түйін

Білім беру жүйесінің, оның ішінде жоғары білім беру жүйесінің тиімді жұмыс істеуі қазіргі әлемдегі елдің әлеуметтік-экономикалық дамуымен байланысты белсенді талқыланатын тақырыптардың бірі болып табылады. Елдің мәртебесі оның білім беру әлеуетін іске асыру деңгейімен анықталатыны белгілі, оның негізгі көрсеткіші әлемдік рейтингтердегі жоғары оқу орнының рейтингі болып саналады. Жоғары оқу орнын әлемдік сарапшылардың бағалауына қосу және жетекші әлемдік университеттермен тең немесе салыстырылатын берік ұстанымның болуы елдің жоғары білімінің бәсекеге қабілеттілігінің белгісі және жүргізіліп жатқан реформалардың тиімділігі мен инновацияларды уақтылы енгізудің нәтижесі ретінде қарастырылуы мүмкін. ТМД мемлекеттеріндегі университеттер лайықты орын алып, осы елдердегі білім беру реформаларының тиімділігін сипаттайтын оң динамиканы көрсете алды. Аталған мақаланың авторлары жоғары білім беру саласының даму ерекшелігімен өзара байланыста жоғары білімнің халықаралық бағалау рейтингтеріндегі жоғары оқу орындарының динамикасын талдау нәтижелерін ұсынды.

Түйін сөздер: білім беру, халықаралық рейтингтер, білім беру менеджменті, Ұлттық университет, посткеңестік кеңістіктегі жоғары білім.

Особенности оценки системы высшего образования

Аннотация

Эффективное функционирование системы образования, в том числе высшего, является одной из активно обсуждаемых тем, связанных с социально-экономическим развитием страны в современном мире. Известно, что статус страны определяется уровнем реализации ее образовательного потенциала, основным показателем которого считается место высшего учебного заведения в мировых рейтингах. Включение высшего учебного заведения в мировые рейтинги и наличие твердой позиции, равной или сопоставимой с ведущими мировыми университетами, можно рассматривать как признак конкурентоспособности высшего образования страны и результат эффективности проводимых реформ и своевременности внедрения инноваций. Университеты стран СНГ сумели занять достойное место и продемонстрировать положительную динамику, характеризующую эффективность образовательных реформ в этих странах. Авторы настоящей статьи представили результаты анализа динамики высших учебных заведений в международных рейтингах высшего образования во взаимосвязи со спецификой развития сферы высшего образования.

Ключевые слова: образование, международные рейтинги, образовательный менеджмент, национальный университет, высшее образование на постсоветском пространстве.

Features of the assessment of the higher education system

Abstract

The effective functioning of the education system, including higher education, is one of the actively discussed topics related to the socio-economic development of the country in the modern world. It is known that the status of a country is determined by the level of realization of its educational potential, the main indicator of which is the rating of a higher educational institution in world rankings. The inclusion of higher education institutions in the world rankings and a strong position equal to or comparable with the world's leading universities can be seen as a sign of competitiveness of higher education and result of the effectiveness of reforms and the timely introduction of innovations. Universities in the CIS countries have managed to take a worthy place and demonstrate positive dynamics that characterize the effectiveness of educational reforms in these countries. The authors of this article presented the results of the analysis of the dynamics of higher education institutions in the international rankings of higher education in relation to the specifics of the development of higher education.

Key words: education, international rankings, educational management, national university, higher education in post-Soviet space.

Кіріспе

Жоғары оқу орындарының жетістіктерін әлемдік деңгейде тану қазіргі уақытта білім беру қызметтерінің халықаралық нарығында жоғары білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігінің шешуші факторы болып табылады. Соңғы жылдары білім беру саласында жаһандану үдерістерінің тереңдеуіне байланысты талапкерлер үшін бәсекелестік және отандық университет жүйелері мен оқу орталықтары арасындағы инвестициялаудың әртүрлі нысандары арасында бірнеше сатыдағы шиеленісу байқалды. Жоғары оқу орындарының әлемдік рейтингтерін өзектендіру әлемдегі білім беру саласындағы жаһандану және бәсекелестікті арттыру процестерімен байланысты. Егер университет әлемдік рейтингке жетекші орындарға (Топ 10, Топ 50, Топ 100 немесе тіпті Топ 500) түссе, онда бұл оның талапкерлер үшін ғана емес, жұмыс берушілер, инвесторлар үшін де тартымдылығын арттырады, сондай-ақ жоғары білім беру жүйесінде мемлекеттің қосымша субсидияларын қамтамасыз етеді. Жоғары оқу орындарының әлемдік рейтингіндегі жоғары позициялар, кез келген басқа халықаралық индекстеудегідей, белгілі бір артықшылықтар береді.

«Болон жүйесі» жағдайында жаһандану және интеграциялық процестер жағдайында кеңестік дәуірден кейінгі елдердің жоғары білім беру жүйесін дамыту қажеттілігі, олардың әлемдік жалпы білім беру стандарттарын қолдануға әкелді.

Әлемнің барлық жетекші елдеріндегі 2500-ден астам жоғары оқу орындарын бағалай отырып, жаһандық рейтингтік жүйе бұл процестерде маңызды рөл атқарады.

Жоғары оқу орындарының жаһандық рейтингтегі жоғары орны елдің тиісті имиджін қалыптастыруға және басқа да бірқатар маңызды параметрлер бойынша, мысалы, адами әлеуетті дамыту индексі, елдің бәсекеге қабілеттілігі және т.б. бойынша оның позициясын жақсартуға үлес қосуды қамтамасыз етеді.

Рейтингтер жоғары білім беру ұйымдары тиімділігінің, олар ұсынатын қызметтердің сапасын бағалаудың жанама көрсеткіші болып табылады, бұл өз кезегінде жоғары оқу орындары қызметінің параметрлерін бағалау әдістемелерінің кең ауқымын қолдана отырып, күрделі кешенді процесс болып табылады. Қазіргі уақытта академиялық қоғамда университеттердің рейтингтеріне немесе жоғары оқу орындарын бағалау критерийлері мен процедураларына немқұрайлы қарау, оларға сәйкес келуге деген екі жақты көзқарас

қалыптасқан. Осылайша, рейтингтегі орын елдің жоғары оқу орындарында көрсетілетін білім беру қызметтерінің бәсекеге қабілеттілігі мен сапасының сандық көрінісі болып табылады. Белгілі бір елдің жоғары оқу орындарының саны оның жоғары білім беру жүйесінің тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Авторлар жүргізген аналитикалық зерттеулері негізінде отандық жоғары оқу орындарының қызмет ету ерекшеліктері және жоғары білім беру жүйелерінің дамуы мен бәсекеге қабілеттілігі туралы түсінік алуға болады.

Әдеби шолу

Еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы жоғары кәсіптік білім берудің рөлін, оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру проблемаларын қазақстандық ғалымдар Аманкелдин А.А. (2015) және Шалабаева С.Е. (2012) зерттеуде.

Кирдасинова К.А. және бірқатар авторлар (2016) қазақстандық университеттердің, соның ішінде ұлттық университеттердің QuacquarelliSymonds (QS) халықаралық рейтингісіндегі айтарлықтай жетістіктері туралы және бір жағынан шетелдік студенттердің жоғары білім туралы қазақстандық диплом алуға деген қызығушылығы және олардың алдында тұрған кедергілер туралы өз ғылыми еңбектерінде көрсетті [1].

Шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде университеттердің халықаралық рейтингтік бағасының әртүрлі аспектілері ұсынылған. Тихонова Д. (2018) [9] жоғары оқу орындарының әлемдік рейтингтерін мүдделі тараптар үшін жоғары оқу орны нәтижелілігінің әртүрлі аспектілері туралы ақпарат көзі ретінде қарастырып, рейтингтік ұйымдар қолданатын әдістемелерді зерттейді.

Дегенмен, зерттеушілердің көпшілігі белгілі бір дәрежеде бәсекеге қабілеттіліктің әлемдік рейтингтері жаһандық құбылыс екендігімен келіседі және бүгінгі шындықта рейтингтер жоғары оқу орындарының қызметін бағалаудың ең танымал және тиімді әдісі болып табылады. Осылайша, А.С. Епифанцева халықаралық білім беру рейтингтері, ол көрсеткен кемшіліктерге қарамастан, белгілі бір елдің жоғары оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігінің маңызды көрсеткіші және білім беру жүйесінің, тіпті жалпы әлем мемлекеттерінің ұлттық инновациялық жүйесінің даму деңгейінің индикаторы болып табылады деп санайды.

Авторлары Подберезкин И., Большова Н.Н., Подберезкина О.А. (2012) университеттердің жаһандық рейтингтері ұлттық үкіметтерді әлемдік деңгейдегі университеттер деп аталатын саясатты нығайтуға ынталандыратынын атап өтті. Әлемдік рейтингтердегі университеттердің позициясы көбінесе олар ұсынатын елдердің әлемдік процестерге әсер ету қабілетін көрсетеді [3].

ТМД мемлекеттеріндегі жоғары кәсіби білім беру жүйесін дамыту туралы ақпараттың қол жетімділігіне қарамастан, бірақ кейбір сәйкессіздіктерге қарамастан, авторлар посткеңестік кеңістіктегі елдердің университеттерінің динамикасына білім беру процестерімен байланысты әлемдік рейтингтерде кешенді салыстырмалы талдау жүргізу қажет деп санайды. Бұл мемлекеттердің және олардың білім беру жүйелерінің тәуелсіздігіне қарамастан, олардың даму тенденциялары, құрылымдары, процестері ұқсастықтарға ие. Бұдан басқа, осы елдер арасында Оқушы жастардың басым «ішкі көші-қоны» процестері байқалады. Осыған байланысты кейбір елдердің білім беру жүйесіндегі елдердің инновациялық тәжірибесі басқалар үшін құнды болуы мүмкін.

Әдіснама

Қазақстан Республикасының жоғары білім беру ұйымдарының жағдайы мен серпіні білім беру жүйесін зерттеушілер, шетелдік университеттердің, отандық және халықаралық білім беру және әлеуметтік-гуманитарлық ұйымдардың ынтымақтастығына мүдделі стейкхолдерлер үшін көбірек қызығушылық тудырады. Егер білім беру қызметін тікелей тұтынушылар – талапкерлер, студенттер, сондай - ақ олардың ата-аналары туралы айтатын болсақ, сауалнама нәтижелері бойынша олар білім беру саласындағы рейтингтік агенттіктердің зерттеулері және олардың отандық университеттерді бағалауы туралы түсінікке ие емес. Сарапшылар атаған кейбір университеттер кеңес заманында қоғамда бедел мен құрметке ие болды.

Қазақстанда ең танымал жоғары оқу орындарының бірі қазіргі Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Т.Рысқұлов атындағы Қазақ экономикалық университеті болып саналды. Медициналық институттар арасында Алматы және Қарағанды; ауыл шаруашылығы институттары арасында - Қазақ ұлттық аграрлық университеті; техни-

калық институттар арасында – Қ.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті ерекше орынға ие болды. КСРО-да Мәскеу мемлекеттік университеті ең құрметті университеттер болып саналды. Бұрынғы КСРО – да білім беру қызметтерін тұтынушылар тұрғысынан М.Ломоносов, Ленинград мемлекеттік университеті, Новосибирск мемлекеттік университеті және т.б. ең жоғары рейтингті одақтас республикалардың астаналарындағы университеттер мен институттар-Мәскеу, Алматы, Рига, Таллин, Баку, Ташкент және басқалар жоғарғы бағаға ие болды.

Жоғары білім туралы қазақстандық диплом ең алдымен Азия елдері – Өзбекстан, Түркіменстан, Үндістан, Ресей, Қытай студенттері үшін қызығушылық тудырады. Шетелдік студенттердің ең көп саны Азия елдерінің азаматтары болып табылады (1-кесте). шет мемлекеттердің азаматтары қатарындағы қазақ диаспорасының өкілдеріне, атап айтқанда Қытай, Өзбекстан, Түркіменстан, Қырғызстан азаматтарына білім беру гранттарының берілуі аталған елдердің азаматтары қатарындағы студенттер санының едәуір өсуіне себеп болды. Білім беру саласында Үндістан, Ауғанстан және Пәкістанмен қол қойылған халықаралық келісімдердің бірқатар шарт-тарын орындау осы мемлекеттердің азамат-тары қатарынан студенттер ағынының артуының негізгі себебі болып табылады.

Қазақстан Республикасының азаматтары арасынан студенттер санының азаюы жағдайында шетелден білім алушыларды тарту ұлттық жоғары білім беру жүйесінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін ерекше маңызға ие болады. Көршілес Ресей Федерациясының қарастырылып отырған кезеңінде шетелдік студенттердің саны 6 еседен астам өсті, оның ішінде Балтық, ТМД, Грузия елдерінен – 1,6 есе, Азия елдерінен - 1,7 есе, бұған жоғары білім сапасының Халықаралық рейтингтеріндегі жоғары оқу орындарының позицияларының жақсаруы ықпал етті.

ТМД елдерінің азаматтары Ресей Федерациясындағы шетелдік студенттердің шамамен 77 пайызын құрайды, олардың ең үлкен үлесі - 21% - Қазақстан студенттері [5].

Осылайша, ТМД елдеріндегі елдердің жастары арасында жоғары кәсіби білімге деген өзара сұраныс туралы айтуға болады, бұл, ең алдымен, географиялық орналасудың артықшылықтарымен, мәдени және туыстық байланыстардың болуымен және орыс тілін білумен негізделген.

Кесте 1 – Қазақстан Республикасындағы шетелдік студенттер санының және үлесінің серпіні, %

Көрсеткіштер	2002 ж.		2012 ж.		2019 ж.	
	адам саны	үлесі, %	адам саны	үлесі, %	адам саны	үлесі, %
Шет ел студенттері, адам саны	7157	100,0	8982	100,0	21727	100,0
Студенттер келген мемлекеттер:						
Өзбекстан	1733	24,2	2898	32,3	9500	43,7
Түркменстан	1078	15,1	589	6,6	2615	12,0
Қырғызстан	688	9,6	354	3,9	1084	5,0
Ресей	935	13,1	1993	22,2	1273	5,9
Тәжікстан	176	2,5	397	4,4	503	2,3
Индия	540	7,5	180	2,0	3717	17,1
Қытай	235	3,3	1145	12,7	1240	5,7
Монғолия	663	9,3	628	7,0	565	2,6
Ауғанстан	0	0	119	1,3	399	1,8
Пәкістан	312	4,4	77	0,9	440	2,0
Түркия	573	8,0	250	2,8	233	1,1
Студенттер келетін елдердің саны, бірл	45	-	39	-	55	-
Қазақстан Республикасындағы студенттер саны, адам	514738	-	629504	-	542458	-
Шетелдік студенттердің жалпы санындағы үлесі, %	-	1,4	-	1,4	-	4,0

Шетелдік студенттер мен оқытушылардың саны және үлесі, бір жағынан, университеттің рейтингтегі орнын қалыптастыратын көрсеткіш және сонымен бірге сол халықаралық сарапшылар бағалауындағы ерекше жағдай салдарынан туындайтын көрсеткіш болып табылады. Жоғары оқу орнының жоғары орналасуы, әдетте, жоғары сапалы білім беру қызметтерін алудың кепілі болып табылады, бұл студенттердің, соның ішінде шетелдік студенттердің ағымын ынталандырады.

Шетелдік оқытушылар үшін жоғарғы бағаға ие университеттерде жұмыс істеу немесе олармен ынтымақтастық орнату олардың мансаптық жетістіктеріне ықпалын тигізеді. Университеттердің қазіргі заманғы халықаралық бағалауында шетелдік студенттердің, сол сияқты оқытушылардың саны және(немесе) үлесі қандай да бір шамада жоғары оқу орындарын білім беру саласындағы негізгі кеңес беру агенттіктер мен ұйымдардың бағалау өлшем шарттарының қатарына кіреді.

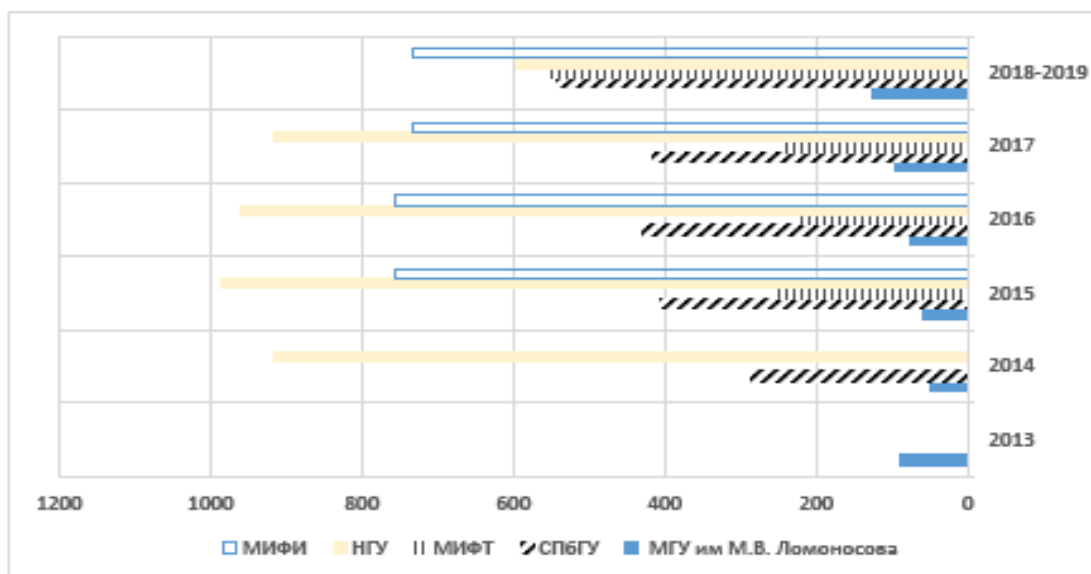
ТМД мемлекеттерінің жоғары кәсіби білім беру жүйелерінде Academic Ranking of World Universities (ARWU) бағалауы бойынша Ресей Федерациясының бес университеті (1-сурет) және Эстониядағы Тарту университеті ғана атап өтілді. ММУ-дың Шанхай рейтингісінің бүкіл тарихында бірінші жүздікке

(2004 жылы, мысалы, 66-шы орынды иеленді), Санкт – Петербург мемлекеттік университеті-400 үздік университеттің қатарына кірді.

Шет тілінде жарияланымдылық белсенділігінің төмендегінен және дәйексөздіктің тиісті мәнімен көрінетін ғылыми-зерттеу қызметі нәтижелілігінің жеткіліксіз деңгейі THE рейтингінде де қазақстандық жоғары оқу орындарының жағдайын негіздейді.

Алғаш рет отандық екі университеттің, яғни әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті мен Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің қатысуы 2019 жылы тіркелген.

Британдық Quacquarelli Symonds агенттігінің рейтингінде қазақстандық жоғары оқу орындарының қатысуы едәуір кең (2-кесте). QS рейтингі жоғары оқу орындарының белсенділігі мен ғылыми-зерттеу қызметінің сапасымен және дәйексөздеумен қатар, болашақ тұлғалардың жұмыс берушілерінің пікірлерін, мансаптық әлеуетін, оқыту сапасы мен жоғары оқу орындарының интернационалдандырылуын назарға алады. Ғылыми-зерттеу қызметінің нәтижелілігіне тікелей байланысты емес факторлар қазақстандық университеттердің Quacquarelli Symonds рейтингінде неғұрлым жоғары орнын айқындады, дегенмен дәйексөзділік көрсеткіштері оң динамиканы көрсетті [8].

Сурет 1 – Шанхай бағалау рейтингіндегі Ресей жоғары оқу орындары

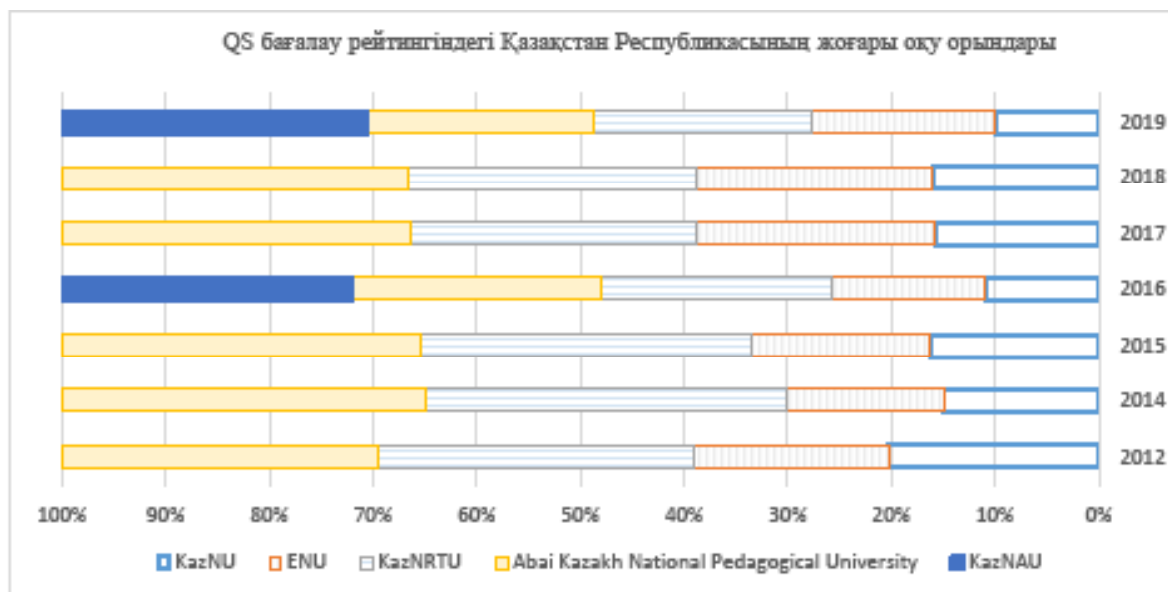
Кесте 2 - Қазақстандық жоғары оқу орындарының QuacquarelliSymonds және TimesHigherEducation WorldUniversityRankings 2019 жоғары білім берудің әлемдік рейтингтеріндегі орны

QuacquarelliSymonds 2019 рейтингінде қазақстандық жоғары оқу орындарының орны	Мәртебесі	Орналасу орны	Мамандандыру (профиль)
Al-Farabi Kazakh National University (KazNU) – 220	National	Almaty	Көпсалалы
L.N. Gumilyov Eurasian National University (ENU) - 394	National	Nur-Sultan	көпсалалы
Kazakh National Research Technical University after K.I. Satpaev - 464	National,	Almaty	Техникалық
Auezov South Kazakhstan State University (SKSU) 480	State	Shymkent	Көпсалалы
Abai Kazakh National Pedagogical University - 481	National	Almaty	Педагогикалық
Kazakh-British Technical University (KBTU) – 651-700	АҚ	Almaty	Технический
Buketov Karaganda State University-651-700	State	Karaganda	Көпсалалы
Kazakh National Agrarian University KazNAU	National,	Almaty	Аграрлық
KaragandaStateTechnicalUniversity – 751-800	State	Karaganda	Техникалық
KazakhAblai Khan University of International Relations and World Languages -801-1000	АҚ	Almaty	Лингвистикалық

Халықаралық бағалау рейтингінде ілгерілеудің тұрақты динамикасын қазақстандық жоғары білімнің сөзсіз көшбасшысы және елдегі ең көне ЖОО – әд-Фараби атындағы ҚазҰУ көрсетеді. (2-сурет).

ТМД мемлекеттерінің әлемдік рейтингтерінде қазақстандық рейтингтермен қатар Ресей Федерациясының, Әзірбайжанның, Беларусьтің, Эстонияның, Латвияның, Украинаның, Грузияның және Литваның университеттері бар. Білім беру саласындағы

әлемдік рейтингтік ұйымдардың бағалауы бойынша қазақстандық жоғары оқу орындары басқа елдердің жоғары оқу орындарымен салыстырғанда Ресей Федерациясының жоғары оқу орындарынан кейін ғана жоғары бағаланды (3-кесте). Дегенмен, қазақстандық жоғары білім үшін объективті және субъективті айырмашылықтарға қарамастан, тек Ресей мемлекеті ғана емес, басқа да елдердің білім беру саласындағы инновациялық тәжірибесі болашақта пайдалы болуы мүмкін.

Сурет 2 –QuacquarelliSymonds бағалау жүйесіндегі ҚР-ның ұлттық және мемлекеттік жоғары оқу орындары

Кесте 3 – ТМД мемлекеттеріндегі алдыңғы қатарлы университеттерінің халықаралық рейтингтерді бағалау орны

Мемлекет	Университет	QS 2019	THE 2019	ARWU2018
Ресей Федерациясы	Lomonosov Moscow State University	90	199	126
Қазақстан	Al-Farabi Kazakh National University (KazNU)	220	801-1000	-
Эстония	UniversityofTartu	321	301-350	301-400
Беларусь мемлекеті	Belarusian State University	354	1001+	-
Украина	V.N. Karazin Kharkiv National University	481	1001+	-
Литва	VilniusUniversity	488	801-1000	-
Латвия	RigaTechnicalUniversity	751-800	801-1000	-
Әзірбайжан	BakuStateUniversity	801-1000	-	-
Грузия	IvaneJavakhishvili Tbilisi State University	-	1001+	-

ТМД елдері университеттерінің құрамын талдау барысында университеттердің халықаралық бағалау рейтингтерінде келесілерді анықтауға болады:

1) мемлекеттік жоғары оқу орындарының және олардың ішінде ұлттық зерттеу университеттерінің басым саны. QS 27 рейтингінде 2019 ресейлік университеттердің барлығы мемлекеттік, олардың 14-і ұлттық зерттеу университеті мәртебесіне ие болды. ТМД аумағындағы ұлттық университеттердің мәртебесі Қазақстан, Украина және Беларусьте қолданылады (4-кесте). QS рейтингіндегі қазақстандық он жоғары оқу орнының жартысы «Ұлттық» мәртебесіне ие болып табылады. 2007 жылдың 27 шілдесіндегі «Білім туралы» Заңындағы ұлттық зерттеу университет категориясын анықтау көрсеткіштері болғанменоны таңайындау және қызмет ету механизмі толық жазылмаған [3].

Қазақстандық жоғарғы оқу орын жүйесінде «ұлттық университет» категориясымен қатар, келесі категориялар да қарастырылған:

- «Ұлттық ғылыми-зерттеу университеті» санаты Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Жарлығымен 2017 жылы SatbayevUniversity берілді;

- «зерттеу университеті» санаты Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен Nazarbayev University-ге 2015 жылы берілді.

Ұлттық жоғары оқу орындарының тек оңтүстік және солтүстік қалаларда шоғырлануы жоғары білікті бәсекеге қабілетті мамандарды даярлауға ықпал етпейді және Қазақстанның облыстарынан талантты жастардың кетуін туындатады.

2) техникалық мамандандыруы бар жоғары оқу орындарының басым саны: QS құрамындағы 27 ресейлік жоғары оқу орындарының 8-і, 6 украиндық жоғары

оқу орындарының 3-і, Литваның 4 жоғары оқу орнының 2-і. Латвия, Беларусь, Грузия ерекшелік емес. Көп салалы университеттердің қызметіндегі техникалық компонент ғылыми және білім беру қызметінде маңызды: көптеген университеттер айқын техникалық немесе технологиялық бағытта зерттеулер жүргізеді. Техникалық жоғары оқу орындары қызметінің белсенділігі мемлекет тарапынан да, стейкхолдерлер тарапынан да қолдаудың нәтижесі болып табылады. Халықаралық рейтингтердегі ресейлік техникалық университеттер негізінен ұлттық зерттеу университеттері мәртебесіне ие екенін атап өткен жөн [4].

Сондай - ақ, QS рейтингінде Қазақстан Үш техникалық жоғары оқу орны - Қ.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті, Қазақстан - Британ техникалық университеті және Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті ұсынған.

3) ТМД қарамағындағы мемлекеттер басқа елдердің жоғары оқу орындарымен салыстырғанда халықаралық рейтингтердегі қазақстандық жоғары оқу орындарының мамандануының әртүрлілігі көрсетілген (4-кесте).

Кесте 4 - QS халықаралық бағалау рейтингінде Қазақстан, Балтық елдері, Украина және Беларусь университеттерінің түрлері

Мамандықтары бойынша университеттер	Ұлттық университеттер	Мемлекеттік университеттер	Жеке меншік университеттер	Барлығы
Техникалық	1	1	1	3
Педагогикалық	1	-	-	1
Лингвистикалық	-	-	1	1
Көпсалалы	2	2	-	4
Ауыл шаруашылық	1	-	-	1
Барлығы Қазақстан	5	3	2	10
Украина және Беларусь				
Көпсалалы	2	2	-	4
Техникалық	4	-	-	4
Барлығы Украина және Беларусь	6	2	-	8
Балтық мемлекеттері				
Көпсалалы	-	4	1	5
Техникалық	-	4	-	4
Медициналық	-	1	-	1
Балтық мемлекеттері барлығы	-	9	1	10

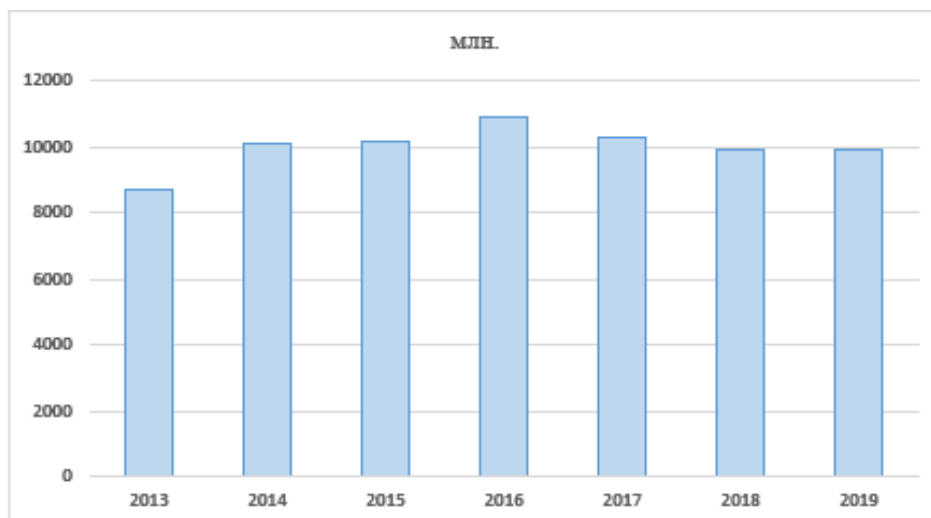
Ресей университеттерінің едәуір ілгерілеуі жетекші әлемдік ғылыми және білім беру орталықтары арасында Ресейдің жетекші университеттерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру жобасын («5-100» жобасы) жүзеге асырумен түсіндіріледі, Аталған жобаның іске қосылуы 2012 жылы ресейлік білім беруді, ең алдымен жоғары білімді жандандыру процесінде жаңа серпін болды. Жобаның негізгі міндеті-2020 жылға қарай кем дегенде бес ресейлік университетті әлемдік университеттердің рейтингісіне сәйкес әлемдегі жетекші университеттердің алғашқы жүзіне кіруді қамтамасыз ету. Негізгі мақсат белгіленген мерзімде орындалмағанына қарамастан, ресейлік университеттердің ілгерілеуі айқын [7].

Қазіргі уақытта 5-100 жобасының жетекші университеттерінің қатарына 21 жоғары оқу орны (оның ішінде 12 ғылыми-зерттеу университеті) 5 федералды кіреді,. Барлық жоғары оқу орындары қандай да бір дәрежеде халықаралық бағалау және сапаршылар жүйесінде жалпы рейтингте болмаса, онда бағыттар немесе мамандықтар рейтингінде көрінеді [10].

Жетекші университеттерге-жобаға қатысушыларға ғылыми-ізденістер қызметі саласындағы жеке даму бағдарламасын іске асыру үшін ең алдымен қосымша қаржыландыру бөлінді. 2013 жылдан бастап 70 миллиардтан астам рубль бөлінді (4-сурет). Аталған жобаның университеттері тізіміне кірмеген ерекше мәртебеге ие тірек

университет және М.В.Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті және Санкт-

Петербург мемлекеттік университеті ғылыми-жобалық қызметті қаржыландырудың басқа да көзгеіне ие болады [10].

Сурет 4 - Жобаға қатысушы жетекші жоғары оқу орындарын субсидиялау 5-100

Ресей Федерациясының аумағында мемлекеттік университеттердің келесі санаттары жұмыс істейді:

- ерекше мәртебесі бар университет, Ресей Федерациясының №259 федералды Заңына сәйкес 10.11.2009 Мәскеу мемлекеттік университеті. М.В. Ломоносов және Санкт-Петербург мемлекеттік университеті.

Ерекше мәртебедегі университеттердің артықшылықтары: мемлекеттік бюджетте жеке жол беру салдарынан басым қаржыландыру, өткізу, өзіндік білім беру стандарттарын дербес белгілеу және негізгі білім беру бағдарламалары бойынша өзіндік түсу сынақтарын өткізу құқығы, өзіндік ғылыми дәрежелер беру құқығы, ғылыми-педагогикалық қызметкерлер лауазымдарына конкурстар өткізудің өзіндік ережелерін айқындау құқығы, өзіндік үлгідегі дипломдар беру құқығы

- ұлттық зерттеу университеті-Ресей Федерациясының Үкіметі мен білім және ғылым министрлігі конкурстық негізде университеттерге 10 жыл мерзімге беретін санат. Бұл мәртебе алғашқы екі университетке берілді: Ұлттық ядролық зерттеу университеті және Ұлттық технологиялық зерттеу университеті.

Мәртебені берудің негізгі критерийлері университеттің қазіргі жағдайы мен даму динамикасы, оның кадрлық әлеуеті, білім беру процесі мен ғылыми зерттеулердің инфрақұрылымы, білім беру және ғылыми-инновациялық қызметтің тиімділігі, ха-

лықаралық және Ұлттық танудың дәлелі, ұсынылған бағдарламаның сапасы, негізділігі және күтілетін тиімділігі болып табылады. Қазіргі уақытта Ресей Федерациясында ұлттық зерттеу университеті мәртебесі 29 университетке берілді, Олардың жартысынан көбін білім беру саласындағы әлемдік рейтингтік ұйымдар бағалады.

3) федералды университет, оның мақсаты федералды округтардағы экономикалық және әлеуметтік салаларымен байланысты оқу орындарының негізінде дамыған жоғарғы оқу орын жүйесі болып табылады. Яғни, бұл санатта Ресей аумағында жоғары білікті кәсіби мамандармен қамтамасыз етуге қызмет атқаратын ірі жоғарғы оқу орындары. Қазіргі таңда Ресей Федерациясы аумағында 10 федералды университеттер жұмыс жасайды.

4) тірек университет – бұл жергілікті еңбек нарығын жоғары білікті мамандармен қамтамасыз ету, өңірлік экономиканың өзекті міндеттерін шешу және өңірмен және оның кәсіпорындарымен бірлесіп білім беру және инновациялық жобаларды іске асыру арқылы Ресей Федерациясы субъектісінің дамуын қолдауға бағытталған, Қазіргі уақытта өңірлерде әртүрлі мамандықтағы 33 жоғары оқу орны жұмыс істейді. Тірек университет мәртебесінің иелері алғашқы үш жылда 200 миллион рубль көлемінде мемлекеттік субсидия алуға және бюджеттік орындардың көбеюіне құқылы [6,8].

Біздің ойымызша, қазақстандық жоғары оқу орындарының рейтингтердегі ілгерілеуін

ынталандыру ресейлік 5-100 жобасының түрі бойынша бағдарлама әзірленіп, іске асырылған жағдайда мүмкін болады. Бірақ, нормативтік-құқықтық деңгейде университеттердің мәртебесін берудің нақты жіктемесі мен тетігі қажет, оған сәйкес жоғары оқу орындарын жыл сайын субсидиялауға болады. Үміткерлер-университеттер белгілі бір кезеңдерден, ең алдымен, халықаралық рейтингтік агенттіктердің университеттерді бағалау деңгейінің өсуіне ықпал ететін өлшемшарттар мен көрсеткіштер болып табылатын даму бағдарламасынан өту кезінде мәртебе алуы мүмкін.

Атап айтқанда, жоғары оқу орындарын ірілендіру және өңірлік жоғары оқу орындарын қолдау басымдығын ұлғайту қажет. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы Жолдауында қолда бар білім беру инфрақұрылымы негізінде Nazarbayev University типі бойынша өңірлік жоғары оқу орнын құрудың маңыздылығы айқындалды. 2010 жылы ҚР Президентінің бастамасымен білім, ғылым және өндірісті интеграциялау, отандық ғылыми құрылымдардың халықаралық деңгейдегі жоғары оқу орындарының әлемдік ғылыми кеңістігіне кіруі үшін тиімді академиялық орта мен жағдайларды ұйымдастыру мақсатында құрылған Назарбаев Университеті Жоғары білімнің халықаралық рейтингтерін әлі күнге дейін белгілеп қойған жоқ. Қазіргі уақытта студенттер саны шамамен 4 мың адамды құрайды, профессор-оқытушылар құрамы жартысынан астамы шетелдік кадрлардан тұрады. Назарбаев Университетіндегі барлық білім беру бағдарламалары бойынша оқу процесі тек ағылшын тілінде жүзеге асырылады. Шет тілдерін меңгерудің жеткіліксіз деңгейі жоғары оқу орындарының профессорлық-оқытушылық құрамы қатарынан ғылыми қызметкерлердің жарияланымдық белсенділігінің төмен болу себептерінің бірі болып табылады. 2015-2017 жылдары Web of Science Core Collection индекстелетін қазақстандық жарияланымдар саны 6850 бірлікті құрады, бұл елге әлемдік рейтингте 218 елдің ішінен 76-орынды алуға мүмкіндік берді. Салыстыру үшін, Еуразиялық экономикалық ынтымақтастық елдері мынадай тәртіппен бөлінді: Ресей (197144 док.) – 15; Беларусь (5683) – 82; Армения (3500) - 95; Қырғызстан (655 док.) – 141.

Өңірлердегі отандық ғалымдардың жарияланымдық белсенділігіне кедергі келтіретін негізгі проблемалардың ішінде шет тілдерін меңгерудің кәсіби деңгейінің жеткіліксіздігі; әлемдік үрдістерді жеткілікті деңгейде зерделеуге мүмкіндік бер-

мейтін Thomson Reuters және Scopus базаларында индекстелген Халықаралық ғылыми журналдардың базаларына еркін қолжетімділіктің болмауы; ғылыми журналдардың редакцияларымен хат алмасудың қиындықтарымен байланысты. Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесінде ғылыми кадрларға қойылатын біліктілік талаптарын негізсіз қатаңдату, бұдан басқа халықаралық ынтымақтастықты күшейту есебінен профессор-оқытушы құрамының ғылыми халықаралық жобаларға немесе ғылыми зертханалардағы қызметке қатысуы үшін бағдарламалар әзірлеу қажет. Көптеген аймақтық университеттерде зертханалар мен жобалар түрінде ғылыми және материалдық база жоқ, олардың нәтижелері ғылыми әлемде пікір алмасуға лайықты ғылыми әзірлемелердің көзі болып табылады.

Қорытынды

Жоғары білім беру ұйымдарын беделді университеттік рейтингтерде ілгерілету әлемдік қоғамдастықтың қазақстандық жоғары кәсіптік білім берудің бәсекеге қабілеттілік деңгейін айтарлықтай жоғары бағалайтынын куәландырады. Мемлекеттік жоғары оқу орындарының, оның ішінде ұлттық жоғары оқу орындарының басым қатысуы олардың тиімді жұмыс істеуі мен қолдау тетігін одан әрі құру туралы қорытындыға әкеледі. Қазақстан облыстарында ұлттық зерттеу оқу ұйымдарын құру арқылы өңірдегі білім жүйесінің дамуына маңызды жобаларды әзірлеу және жүзеге асыру есебінен шалғай аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына түрткі болады. Бұл жағдайда қазақстандық жоғары білім саласы үшін қызмет етудің ұқсас жағдайлары мен олар тап болатын проблемалардың салдарынан басқа мемлекеттердің, бірінші кезекте ТМД мемлекеттерінің тәжірибесі пайдалы болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Kirdasinova K.A., Turmakhanbetova S.S., Shayakhmetova S.T., Mukadzhanova A.G. & Nurmukhametov N.N. (2016). Innovative development of the education system in the Republic of Kazakhstan. *International Business Management*, 10(16), 3449-3460
2. Linton J., 2018. Quiet Contributors: The Role of the Arts, Humanities and Social Sciences in Innovation. *Foresight*, 3: 6-12.
3. Подберезкина А.И., Большова А.Н., Подберезкина О.А. (2012). Современные университеты – кузница идеи, технологии креативного класса. *Modern universities are a forge of ideas, technologies and creative class* // Вестник Московского государственного института международных отношений, 2: 231-244.

4. Rucker Schaeffer P., Fischer B., Queiroz S., 2018. Beyond Education: The Role of Research Universities in Innovation Ecosystems. *Foresight*, 2: 50-61.
5. Adambekova A.A. and Amankeldi N.A. 2015. The impact of government regulation on creating conditions to ensure quality of higher education. *Actual Problems of Economy.*, 171: 89-98
6. Balatsky E.V., Ekimova N.A. 2012. International ratings of universities: practice of making and use. *Economic of Education*, 2: 67-68
7. Leonova T.N. Malanicheva N.V., Malanicheva A.S., 2017. International ratings as a tool for assessing the competitiveness of universities. *Universssity Bulletin*, 10: 125-130
8. Rubin Y.B. (2015). Higher entrepreneurial education in Russia: problem diagnosis. *Higher education in Russia*, 11, 5-17.
9. Tikhonova A.D. (2018). Assessment of the significance of the parameters of the performance of universities for stakeholders. *Regional economy*, 14(2), 536-546.
10. www.5top100.ru

References

1. Kirdasinova K.A., Turmakhanbetova Sh, Shayakhmetova Sh.T., Mukadzhanova A.G., Nurmukhametov N.N., 2016 Innovative Development of the Education System in the Republic of Kazakhstan. *International Business Management*, 10 (16):3449-3460.
2. Linton J., 2018. Quiet Contributors: The Role of the Arts, Humanities and Social Sciences in Innovation. *Foresight*, 3: 6-12.
3. Podberezkin A.I., Bolshova N.N., Podberezkina O.A. (2012). Modern universities are a forge of ideas and technologies of the creative class. [Modern universities are a forge of ideas, technologies and creative class]. *Bulletin of the University of Moscow State Institute of International Relations*, 2: 231-244. (in Russian).
4. Rucker Schaeffer P., Fischer B., Queiroz S., 2018. Beyond Education: The Role of Research Universities in Innovation Ecosystems. *Foresight*, 2: 50-61.
5. Adambekova A.A. and Amankeldi N.A. 2015. The impact of government regulation on creating conditions to ensure quality of higher education. *Actual Problems of Economy.*, 171: 89-98
6. Balatsky E.V., Ekimova, N.A., 2012. International ratings of universities: practice of making and use. *Economic of Education*, 2: 67-68
7. Leonova T.N. Malanicheva N.V., Malanicheva A.S., 2017. International ratings as a tool for assessing the competitiveness of universities. *Universssity Bulletin*, 10: 125-130
8. Rubin Y.B. (2015). Higher entrepreneurial education in Russia: problem diagnosis. *Higher education in Russia*, 11, 5-17.
9. Tikhonova A.D. (2018). Assessment of the significance of the parameters of the performance of universities for stakeholders. *Regional economy*, 14(2), 536-546.
10. www.5top100.ru

Авторлар туралы мәліметтер

Сатыбалдин А.А. – хат-хабаршы авторы, ҚР БЖҒМ ҒК Экономика институтының директоры, э.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, e-mail: ieconomkz@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7421-4472>

Кирдасинова К.А. – э.ғ.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. email: marso310@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7608-9246>

Мухияева Д.М. – PhD, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, e-mail: dinara_muhiyeva@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7141-724X>

Information about the authors

Azimkhan A. Satybaldin - corresponding author, Director of the Institute of economics of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, doctor of economics, professor, academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, e-mail: ieconomkz@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7421-4472>

K. Kirdasinova K. A.- Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, L. N. Gumilyov Eurasian National University email: marso310@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7608-9246>

D. M. Mukhiyeva - PhD, International University of information technologies, e-mail: di-nara_muhiyeva@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7141-724X>

Дата поступления рукописи: 25.09.2020.

Прошла рецензирование: 12.10.2020.

Принято решение о публикации: 01.11.2020.

Received: 25.09.2020.

Reviewed: 12.10.2020.

Accepted: 01.11.2020.

Қарастыруға қабылданды: 25.09.2020.

Рецензиялауды өтті: 12.10.2020.

Жариялауға қабылданды: 01.11.2020.